

De genderidentiteit van kinderen in twee-moeder- en vader-moedergezinnen¹

Henny Bos, Floor B. van Rooij en Theo G.M. Sandfort

De afgelopen decennia is de acceptatie van homoseksualiteit in Nederland steeds verder toegenomen (Keuzenkamp, 2010). Toch heeft een substantieel deel van de bevolking nog steeds twijfels bij het opvoeden van kinderen door homoseksuele ouders en vindt een meerderheid dat het voor een kind het beste is als het opgroeit in een gezin met een vader en een moeder (onder anderen Rijken & Liefbroer, 2011; Keuzenkamp, 2010).

In sociale, religieuze en politieke debatten is de vraag of lesbische vrouwen geschikte ouders zijn en dezelfde rechten zouden moeten hebben als heteroseksuele ouders dan ook (zowel nationaal als internationaal) een veelbesproken onderwerp (zie ook voor een analyse van argumenten die gebruikt worden tegen lesbisch ouderschap onder anderen Clarke, 2001; Hunfeld, Passchier, Bolt & Buijsen, 2004; Rosky, 2009; Stacey & Biblarz, 2001). Een van de belangrijkste punten in deze discussie is het ontbreken van een vader en de potentiële negatieve invloed hiervan op de kinderen. Het opvoeden van kinderen door twee lesbische moeders (twee-moedergezinnen) zou volgens tegenstanders een negatieve invloed hebben op het psychisch welzijn van kinderen. Er is echter in toenemende mate bewijs tegen dit argument: verschil-

lende onderzoeken hebben laten zien dat er geen verschil in psychosociaal welbevinden is tussen kinderen die opgroeien in twee-moedergezinnen en kinderen die opgroeien in vader-moedergezinnen (Stacey & Biblarz, 2001). Dit wordt in de Engelstalige literatuur ook wel de 'no-difference consensus' genoemd. Vraag is of deze 'no-difference consensus' ook opgaat als we naar de genderidentiteit van de kinderen kijken. Dit is mede van belang omdat een tweede argument tegen het opvoeden van kinderen door lesbische moeders is dat kinderen een andere dan stereotype genderidentiteitsontwikkeling zouden meemaken en daarom buitengesloten zouden worden door leeftijdgenoten (met al de psychologische gevolgen van dien).

In het onderhavige artikel gaan wij in navolging van Egan en Perry (2001) uit van een multidimensionale conceptualisering van genderidentiteit. In onderzoek onder kinderen uit vader-moedergezinnen operationaliseerden zij genderidentiteit als: 1) het gevoel dat men een typisch lid is van de eigen seksecategorie (gendertypering), 2) de tevredenheid met het eigen geslacht (gendertevredenheid), 3) de druk van ouders en vrienden om zich te conformeren aan seksestereotypen, 4) het gevoel dat het eigen geslacht superieur is aan het andere

geslacht (intergroep bias). Daarnaast onderscheidde Egan en Perry ook als belangrijk aspect de vanzelfsprekendheid die kinderen ervaren ten aanzien van toekomstige heteroseksuele romantische relaties.

Egan en Perry (idem) hebben in hun onderzoek laten zien dat de verschillende aspecten van genderidentiteit verbonden zijn met psychosociaal welbevinden, en met zelfwaardering en sociale competentie in het bijzonder. Zij vonden dat kinderen met een sterker gevoel van gendertypering en gendertevredenheid een betere zelfwaardering hebben en sociaal competentier zijn. Ervaren druk om te conformeren en een groter gevoel van superioriteit leidden juist tot een lagere zelfwaardering en een lagere sociale competentie. Kinderen die twijfels hadden over toekomstige romantische heteroseksuele relaties rapporteerden een lagere zelfwaardering en lagere sociale competentie dan andere kinderen. Het is echter tot nu toe nog onduidelijk of dit verband ook bestaat voor kinderen die opgroeien in twee-moedergezinnen.

Er zijn verschillende theoretische perspectieven van waaruit verklaringen kunnen worden gegeven voor de (potentiële) invloed van opvoeders op de genderidentiteitsontwikkeling. Vanuit het perspectief van de sociale leertheorie (Bandura, 1977) wordt het belang van de ouderlijke rol benadrukt. Kinderen observeren en imiteren het gedrag en de genderattituden van hun ouders waardoor zij hun eigen genderidentiteit ontwikkelen. Een meta-analyse uitgevoerd door Tenenbaum en Leaper (2002) bevestigt de invloed van ouders op het gendergerelateerde denken van hun kinderen. Zo hebben bijvoorbeeld ouders die traditionelere attituden over rolverdelingen tussen mannen en vrouwen rapporteren, ook vaker kinderen die sterkere traditionele genderrolopvattingen hebben

(Lippa, 2002). Recent onderzoek heeft laten zien dat lesbische moeders een minder traditionele opvatting hebben ten aanzien van het genderrolgedrag van hun kinderen dan heteroseksuele ouders (Fulcher, Sutfin & Patterson, 2008). Vanuit dit oogpunt is te verwachten dat hierdoor (en door de niet-stereotype omgeving die zij bieden) hun kinderen ook minder sterk stereotype gendergedrag en een minder stereotype genderidentiteit ontwikkelen dan kinderen in vader-moedergezinnen (Baumrind, 1995; Stacey & Biblarz, 2001). Er zijn echter ook theorieën die benadrukken dat opvoeding weinig invloed heeft op de genderontwikkeling van kinderen en waar de nadruk ligt op de biologische bepaaldheid hiervan, waarbij gedacht wordt aan genetische invloeden (Iervolino, Hines, Golombok, Rust & Plomin, 2002) of prenatale geslachtshormonen (Collaer & Hines, 1995). Vanuit een cognitief ontwikkelingsperspectief is de rol van ouders ook klein, omdat vanuit dit denken genderschema's (georganiseerde kennis en opvattingen over gender in de bredere sociale omgeving) een belangrijke rol spelen. Kinderen spelen zelf een zeer actieve rol bij het verwerven van deze schema's (Martin, 2000). Zij integreren informatie over hun gender vanuit de bredere sociale omgeving, waarbij vrienden een grote rol spelen, en construeren op basis van deze informatie zelf actief wat het betekent om een meisje of jongen te zijn (Maccoby, 1998; Martin, Ruble, & Szykrybalo, 2004).

Zo'n dertig jaar geleden zijn de eerste studies gestart naar lesbische moeders. Deze studies richtten zich voornamelijk op het psychosociaal welbevinden van de kinderen en in mindere mate op de genderidentiteitsontwikkeling en seksuele oriëntatie van kinderen en adolescenten (Stacey & Biblarz, 2001). Het beperkte onderzoek dat is uitgevoerd laat geen eenduidige bevindingen

gen zien met betrekking tot de ontwikkeling van een andere dan stereotype genderidentiteit en seksuele oriëntatie. Naast de wisselende bevindingen, kenmerken deze studies zich bovendien door een eenzijdig focus. Zij kijken vooral naar verschillen tussen kinderen uit twee-moedergezinnen en vader-moedergezinnen in of stereotyperende genderrolpersoonlijkheidstrekken, dan wel de voorkeur voor traditioneel gezien meer mannelijke of vrouwelijk beroepen en activiteiten, dan wel de seksuele oriëntatie.

Wat betreft de seksuele oriëntatie van kinderen van lesbische moeders vonden Tasker en Golombok (1997) dat adolescenten en jong volwassenen die opgevoed zijn door (een) lesbische moeder(s), maar geboren zijn binnen een heteroseksuele relatie (voordat de moeder een lesbische leefstijl aanging), niet vaker lesbisch, homoseksueel of biseksueel zijn dan kinderen die opgroeien in een vader-moedergezin. Echter, jongvolwassenen die geboren worden en opgroeien in een twee-moedergezin overwegen wel vaker een lesbische of homoseksuele relatie als mogelijk alternatief en hebben ook vaker een lesbische of homoseksuele relatie gehad dan jongvolwassenen uit een vader-moedergezin. In verschillende onderzoeken naar typische mannelijk en vrouwelijke kenmerken, beroepen en activiteiten komen uiteenlopende bevindingen naar voren. In 1983 vonden Golombok, Spencer en Rutter geen verschillen tussen jongens die opgroeien bij twee lesbische moeders en die opgroeien in vader-moedergezinnen wat betreft vrouwelijke dan wel mannelijke persoonlijkheidskenmerken. Zo'n twintig jaar later legden MacCallum en Golombok (2004) de kinderen in hun onderzoeksgroep een lijst voor met typische vrouwelijke (bijvoorbeeld 'Ik ben vriendelijk') en typische mannelijke (bijvoorbeeld 'Onder mijn vrienden

ben ik een leider') kenmerken en vroegen hen aan te geven welke van deze kenmerken het beste bij hen pasten. Zij vonden juist dat jongens die opgroeiden bij twee lesbische moeders (of bij een alleenstaande moeder), meer stereotyperende vrouwelijke persoonlijkheidstrekken rapporteerden dan jongens in vader-moedergezinnen. Studies naar voorkeuren voor traditioneel gezien meer mannelijke of vrouwelijk beroepen vonden eveneens wisselende resultaten. Zo vonden Green, Mandel, Hotvedt, Gray en Smith (1986) bijvoorbeeld dat dochters in lesbische gezinnen een grotere voorkeur hebben voor niet-traditionele beroepen of activiteiten dan meisjes in vader-moedergezinnen. Voor jongens werd geen verschil gevonden tussen hen die opgroeien in een twee-moedergezin en een vader-moedergezin. Latere studies vinden echter dit verschil voor meisjes weer niet (bijvoorbeeld Brewaeys, Ponjaert, Van Hall en Golombok, 1997; Fulcher, Sutfin en Patterson, 2008).

Onze studie heeft allereerst tot doel om te onderzoeken of kinderen tussen de acht en twaalf jaar in twee-moedergezinnen en kinderen in vader-moedergezinnen verschillen met betrekking tot genderidentiteitsontwikkeling en de vanzelfsprekendheid van eigen toekomstige heteroseksuele relaties. Hierbij maken we gebruik van de brede, multidimensionale conceptualisering van genderidentiteit, zoals ontwikkeld door Egan en Perry (2001). Ten tweede wordt gekeken of de relaties tussen de dimensies van genderidentiteit en hun ideeën over toekomstige heteroseksuele relaties enerzijds en hun globale zelfwaardering en sociale competentie anderzijds hetzelfde verlopen voor kinderen in vader-moeder- en in twee-moedergezinnen.

Uitgaande van het idee dat lesbische en heteroseksuele ouders verschillende gen-

dergerelateerde modellen en attitudes laten zien (Fulcher et al., 2008; Stacey & Biblarz, 2001), verwachten wij op de meeste dimensies van genderidentiteit verschillen tussen kinderen uit beide gezinstypen (met uitzondering van gendertevredenheid). Meer specifiek verwachten wij dat kinderen die opgroeien in lesbische gezinnen zich minder snel als typisch lid van hun eigen gendercategorie zien (gendertypering); minder druk ervaren om zich te conformeren aan traditionele genderrolverwachtingen (in het bijzonder vanuit de ouders); en hun eigen geslacht minder vaak als superieur ervaren. Ook verwachten wij dat kinderen die opgroeien in lesbische gezinnen meer vraagtekens hebben bij een toekomstige heteroseksuele relatie dan kinderen uit vader-moedergezinnen. Wat betreft de relatie met psychosociaal functioneren, verwachten wij voor kinderen in vader-moedergezinnen die meer vraagtekens zetten bij een toekomstige heteroseksuele relatie en een atypische genderidentiteit laten zien een sterker negatief verband met psychosociaal functioneren dan voor kinderen in lesbische gezinnen.

Methode

Werving

De huidige studie maakt deel uit van een longitudinale studie waarin gezinnen bestaande uit twee lesbische moeders (kinderen gekregen in de huidige lesbische relatie) en vader-moedergezinnen vergeleken worden op ondermeer opvoedingsstijl en ontwikkeling van kinderen (onder anderen Bos, Van Balen, & Van den Boom, 2004; 2007). Bij aanvang van de studie waren de kinderen in beide groepen tussen de vier en acht jaar oud. Voor de initiële studie zijn de twee-moedergezinnen op verschillende manieren geworven: via patiëntendossiers

van het Medisch Centrum voor Geboorteregeling, met behulp van een mailinglijst van de stichting Meer dan Gewenst, een belangengroep voor lesbische en homo (wens)ouders, en tijdens bijeenkomsten in Nederlandse gezondheidscentra over lesbisch en homoseksueel ouderschap. De vader-moedergezinnen zijn bij de start van de studie allereerst geworven via een steekproeftrekking uit het bevolkingsregister van twee steden en door te werven via basisscholen. Alle ouders zijn geïnformeerd over het longitudinale karakter van de studie en hebben toestemming gegeven om opnieuw gecontacteerd te worden.

Response

Alle gezinnen ontvingen een schriftelijke uitnodiging om deel te nemen aan de follow-up studie. Van de 100 twee-moedergezinnen wilde 63 procent opnieuw meewerken, van de 100 vader-moedergezinnen 42 procent. Om de grootte van de groepen gelijk te houden zijn via een basisschool uiteindelijk nog 26 vader-moedergezinnen erbij geworven; hierdoor deden er in totaal 68 kinderen uit vader-moedergezinnen mee. Deze gezinnen verschilden niet significant op sociaal-demografische kenmerken van de 42 vader-moedergezinnen uit de eerste werving. Vader-moeder- en twee-moedergezinnen die wel meededen aan de follow-up meting verschilden niet wat betreft sociaal-demografische achtergrondgegevens (urbanisatiegraad, leeftijd en geslacht kind, leeftijd en opleidingsniveau ouders, en duur van de ouderlijke relatie) van de gezinnen die niet meer wilden meedoen. Zij verschilden ook niet van elkaar met betrekking tot de kwaliteit van de opvoeding, ouder-kindinteractie en probleemgedrag, zoals vastgesteld in de eerdere meting.

Dataverzameling

Bij alle kinderen is thuis tijdens een 1-uur durende sessie een vragenlijst afgenomen. Dit gebeurde volgens de methode van Egan en Perry (2001): de items werden voorgelezen waarna de interviewer (eerste auteur of assistenten) het antwoord opschreef.

Respondenten

In beide type gezinnen lag de leeftijd van de kinderen tussen de acht en twaalf jaar. De gemiddelde leeftijd van de kinderen in de twee-moedergezinnen verschilde niet significant van de kinderen in de vader-moedergezinnen (respectievelijk: $M = 9.93$ jaar, $SD = 1.48$, $M = 9.99$ jaar, $SD = 1.32$). Er was geen verschil tussen de twee type gezinnen in de verdeling jongens/meisjes (32 jongens en 31 meisjes in de lesbische gezinnen versus 34 jongens en 34 meisjes in de vader-moedergezinnen). De meeste ouders in beide groepen waren hoog opgeleid (HBO- of universitair diploma; lesbisch: 87.1 procent, heteroseksueel: 82.5 procent: geen significant verschil). Beide type gezinnen woonden voornamelijk in verstedelijkte gebieden (lesbisch: 90 procent, heteroseksueel: 98 procent; geen significant verschil). De gemiddelde duur van de relatie van de ouders verschilde niet significant (lesbisch: $M = 19.20$, $SD = 4.19$; heteroseksueel: $M = 18.87$, $SD = 4.94$). De twee groepen verschilden wel significant wat betreft de leeftijd van de ouders (lesbisch: $M = 45.07$, $SD = 3.29$; heteroseksueel: $M = 43.33$, $SD = 4.36$), $F(1,261) = 5.16$, $p < .05$ en het aantal kinderen (lesbisch: $M = 1.94$, $SD = .53$; heteroseksueel: $M = 2.51$, $SD = .92$), $F(1,130) = 19.11$, $p < .001$.

Instrumenten

De vragenlijst omvatte verschillende instrumenten.

Genderidentiteit. Om gendertypering, gendertevredenheid, druk om te conformeren (van ouders of vrienden) en intergroep bias te meten is gebruik gemaakt van de 'Multidimensional Gender Identity Questionnaire' (Egan & Perry, 2001). Aangezien uit eerder onderzoek (Van den Bergh & Marcoen, 1999) is gebleken dat het originele antwoordformat te ingewikkeld is voor jonge kinderen, is het antwoordformat voor dit onderzoek aangepast. In dit onderzoek is kinderen gevraagd om op een 4-puntsschaal voor elk item aan te geven in hoeverre de betreffende stelling op hen van toepassing is (1= helemaal niet waar; 4= heel erg waar). Gendertypering meet in hoeverre kinderen het gevoel hebben dat men een typisch lid is van de eigen sekscategorie (zes items; bijvoorbeeld: 'Ik ben een goed voorbeeld van een meisje', $\alpha = .78$). Gendertevredenheid meet de tevredenheid met het eigen geslacht (zes items, bijvoorbeeld: 'Ik vind het leuk om een meisje te zijn', $\alpha = .80$). De mate waarin kinderen druk van ouders en vrienden ervaren om te conformeren is gemeten met vier items over ouders ($\alpha = .66$) en vier items over vrienden ($\alpha = .72$) (voorbeeld item voor meisjes: 'Mijn ouders/andere meisjes zouden van streek zijn als ik zou vertellen dat ik met jongensspeelgoed zou willen spelen'). Intergroep bias meet de mate waarin kinderen het gevoel hebben dat hun geslacht superieur is aan het andere geslacht (acht items, bijvoorbeeld: 'Meisjes zijn eerlijker dan jongens', $\alpha = .76$).

Vanzelfsprekendheid heteroseksualiteit. De verwachtingen van kinderen ten aanzien van eigen toekomstige heteroseksuele romantische relaties zijn gemeten met behulp van de 'Sexual Questioning Scale' (Egan & Perry, 2001); bestaande uit vijf items. Hierbij is ook een simpeler antwoordformat ge-

bruikt. De kinderen werden, bijvoorbeeld, gevraagd om op een 4-puntsschaal aan te geven hoe zeker zij ervan waren dat zij in de toekomst (meisjesversie): 'met een man een gezin zouden hebben' of 'verlieft zouden zijn op een man' (1=helemaal niet zeker; 4=heel zeker). In de jongensversie werd 'man' vervangen door 'vrouw'. De items zijn gecodeerd: hoe hoger de score, hoe minder zeker kinderen zijn over hun toekomstige heteroseksuele oriëntatie ($\alpha = .77$).

Psychosociaal welzijn. Twee dimensies van psychosociaal welzijn (zelfwaardering en sociale competentie) zijn bevraagd met behulp van de Nederlandse bewerking van de 'Harter Perceived Competence Scale for Children' (Van den Berg & Marcoen, 1999). Beide schalen bestaan uit zeven items. Ook hier zijn de antwoordcategorieën versimpeld: kinderen werd gevraagd om op een 4-puntsschaal aan te geven in welke mate de stellingen betrekking op hen hadden (1= helemaal mee oneens; 4= helemaal mee eens). Voorbeelden van items zijn: 'blij zijn' (zelfwaardering, $\alpha = .77$) en 'populair zijn bij klasgenoten' (sociale competentie, $\alpha = .66$).

Analyses

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden is gebruik gemaakt van twee (geslacht van het kind: 1 = jongen, 2 = meisje) x 2 (gezinstype: 1= gezin met twee lesbische moeders, 2 = vader-moedergezin) multivariate variantie analyses (Manova) met de genderidentiteit van de kinderen (gendertypering, gendertevredenheid, druk om te conformeren van ouders, druk om te conformeren van vrienden en intergroep bias), vanzelfsprekendheid heteroseksuele relatie, en psychosociaal welzijn (zelfwaardering en sociale competentie) als afhankelijke variabelen. Daarnaast zijn om de tweede onderzoeksvraag met betrekking tot eventuele

verschillen in relaties tussen enerzijds genderidentiteit en ideeën over toekomstige heteroseksuele relaties en anderzijds zelfwaardering en sociale competentie twee hiërarchische regressieanalyses (met globale zelfwaardering en sociale competentie als afhankelijke variabelen) gedaan. In stap een van deze analyse zijn geslacht van het kind en gezinstype ingevoerd. De verschillende subschalen met betrekking tot genderidentiteit en de schaal vanzelfsprekendheid heteroseksuele relatie zijn in stap twee toegevoegd en de gezinstype x genderidentiteit subschalen en gezinstype x vanzelfsprekendheid heteroseksuele relatie zijn in stap drie ingevoerd.

Resultaten

Verschillen in genderidentiteit, vanzelfsprekendheid heteroseksuele relatie en psychosociaal welbevinden

De eerste onderzoeksvraag richt zich op eventuele verschillen tussen kinderen uit twee-moedergezinnen en vader-moedergezinnen met betrekking tot dimensies van genderidentiteit, vanzelfsprekendheid heteroseksualiteit en welbevinden. Hierbij is een significant multivariaat hoofdeffect gevonden voor gezinstype en geslacht. Er werd geen significant interactie-effect (gezinstype x geslacht) gevonden. Zie Tabel 1 voor de gemiddelden, standaarddeviaties en testresultaten multivariate variantie analyse.

Gezinstype

De kinderen in de beide gezinstypen verschilden niet van elkaar wat betreft gendertypering, gendertevredenheid en druk van vrienden om te conformeren. Er is echter wel een hoofdeffect van gezinstype gevonden voor intergroep bias en ouderlijke druk om te conformeren: kinderen in ge-

Table 1: Gemiddelden, standaarddeviaties en multivariate variantieanalyse van genderidentiteit en vanzelfsprekendheid heteroseksuele relaties zoals gerapporteerd door de kinderen

	Kinderen in gezinnen met twee lesbische moeders		Kinderen in gezinnen met twee heteroseksuele ouders		Geslacht effecten ^a	Gezinstype effecten ^b	Interactie effecten ^c
	Jongens	Meisjes	Totaal	Totaal			
Genderidentiteit							
Gendertypering	2.88 (.53)	2.64 (.64)	2.76 (.60)	2.84 (.55)	7.20*	.64	.11
Gendertevredenheid	1.88 (.50)	2.21 (.53)	2.05 (.53)	1.76 (.40)	16.06***	.83	.27
Druk ouders	1.54 (.61)	1.37 (.42)	1.46 (.53)	1.85 (.74)	5.69*	5.14*	.52
Druk leeftijdgenoten	2.73 (.85)	1.86 (.45)	2.30 (.81)	2.76 (.65)	48.21***	.91	.56
Integroep bias	2.10 (.44)	2.21 (.54)	2.15 (.49)	2.27 (.58)	9.97**	13.87***	3.84
Vanzelfsprekendheid heteroseksuele relatie	2.27 (.68)	2.36 (.74)	2.32 (.71)	2.18 (.81)	.18	3.49*	1.31
Psychosociaal welbevinden							
Zelfwaardering	3.21 (.38)	3.11 (.41)	3.16 (.39)	3.11 (.42)	.05	.07	1.14
Sociale competentie	3.01 (.39)	2.90 (.48)	2.96 (.44)	3.03 (.34)	.78	.85	.55

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

a Wilks's $\lambda = .60$, $F(8,130) = 10.10$, $p < .001$, b Wilks's $\lambda = .84$, $F(8,130) = 2.87$, $p < .001$, c Wilks's $\lambda = .94$, $F(8,130) = .97$, $p > .05$

zinnen met twee moeders zagen significant minder vaak hun eigen geslacht als superieur en rapporteerden minder ouderlijke druk tot conformeren aan seksestereotype gedrag dan kinderen uit vader-moedergezinnen.

Een ander hoofdeffect werd gevonden voor de vanzelfsprekendheid van een toekomstige heteroseksuele romantische relatie: kinderen in de twee-moedergezinnen vonden dit minder vanzelfsprekend dan kinderen in vader-moedergezinnen. Er waren geen significante verschillen tussen de kinderen uit beide gezinstypen met betrekking tot zelfwaardering en sociale competentie.

Geslacht kind

Er was een significant hoofdeffect van geslacht op alle bestudeerde aspecten van genderidentiteit. In vergelijking met meisjes, scoorden jongens hoger op gendertypering en voelden zij meer druk van zowel ouders en vrienden om te conformeren aan seksestereotype gedrag. Jongens waren minder tevreden dan meisjes met hun geslacht en scoorden lager op intergroep bias. Jongens vonden hun eigen geslacht dus minder superieur dan meisjes. Er was geen significant hoofdeffect van geslacht op de vanzelfsprekendheid van een toekomstige romantische heteroseksuele relatie, noch op zelfwaardering en sociale competentie.

Gezinstype, genderidentiteit en vanzelfsprekendheid heteroseksualiteit en psychosociaal welbevinden

Tabel 2 presenteert de gegevens van de hiërarchische regressie-analyse. De inclusie van de genderidentiteitsubschalen en van de schaal vanzelfsprekendheid heteroseksualiteit leidde tot een beter voorspellend model voor zelfwaardering en sociale competentie/ (significante verandering van de

determinatiecoëfficiënt (ΔR^2) voor zelfwaardering en sociale competentie). Het toevoegen van de interactietermen (gezinstype x genderidentiteit en gezinstype x vanzelfsprekendheid heteroseksualiteit) leidde niet tot een beter voorspellend model (een significante determinatiecoëfficiënt voor zelfwaardering en sociale competentie).

Gendertypering en vanzelfsprekendheid heteroseksualiteit waren onafhankelijk gerelateerd aan zelfwaardering en verklaarden gezamenlijk vijftien procent van de variantie. Kinderen met een hoge mate van gendertypering lieten dus meer zelfwaardering zien. Kinderen die een toekomstige heteroseksuele romantische relatie als minder vanzelfsprekend ervoeren, rapporteerden lagere mate van zelfwaardering. Voor sociale competentie verklaarden gendertypering, gendertevredenheid en vanzelfsprekendheid heteroseksualiteit gezamenlijk 35 procent van de variantie. Kinderen met een hoge mate van gendertypering rapporteerden ook een hoge mate van sociale competentie. Kinderen die minder tevreden waren met hun geslacht rapporteerden een lagere sociale competentie, evenals kinderen die minder zeker waren over toekomstige romantische heteroseksuele relaties. Er werden geen significante verbanden gevonden voor zelfwaardering en sociale competentie met geslacht van het kind en gezinstype.

Discussie

De resultaten van dit onderzoek laten zien dat kinderen in gezinnen met twee lesbische moeders minder ouderlijke druk ervaren om te conformeren aan seksestereotypen, minder vaak hun eigen geslacht als superieur ervaren, en een toekomstige heteroseksuele relatie als minder vanzelfsprekend beschouwen dan kinderen in va-

Tabel 2: Hiërarchische regressieanalyse met psychosociaal welbevinden als uitkomstmaat

	Zelfwaardering			Sociale competentie		
	B	SE	β	B	SE	β
Step 1						
Geslacht	-.01	.07	-.02	-.06	.07	-.08
Gezinstype	-.02	.07	-.02	.07	.07	.08
R ²			.01			.01
ΔR^2						
Step 2						
Geslacht	.03	.09	.04	-.03	.08	-.04
Gezinstype	-.01	.07	.00	.07	.06	.09
Gendertypering	.21	.06	.32***	.36	.06	.54***
Gendertevredenheid	.10	.06	.14	.13	.06	.20*
Druk ouders	-.06	.07	-.09	-.10	.06	-.16
Druk leeftijdgenoten	.05	.06	.10	.05	.05	.09
Intergroep bias	-.03	.06	-.05	.06	.06	.08
Vanzelfsprekendheid heteroseksuele relatie	-.10	.05	-.19*	-.13	.04	-.24**
R ²			.15**			.35***
ΔR^2			.15**			.34***
Step 3						
Geslacht	.02	.09	.02	-.04	.08	-.04
Gezinstype	.00	.07	.00	.07	.06	.08
Gendertypering	.23	.06	.34***	.37	.06	.55***
Gendertevredenheid	.11	.07	.17	.13	.06	.19*
Druk ouders	-.01	.07	-.02	-.09	.06	-.13
Druk leeftijdgenoten	.05	.06	.09	.03	.05	.06
Intergroep bias	-.06	.07	-.10	.05	.06	.07
Vanzelfsprekendheid heteroseksuele relatie	-.11	.05	-.21*	-.15	.04	-.28***
Gezinstype x						
Gendertypering	-.01	.13	-.01	.03	.11	.02
Gendertevredenheid	.08	.13	.06	-.15	.11	-.11
Druk ouders	-.34	.14	-.25	-.10	.13	-.07
Druk leeftijdgenoten	.16	.11	.16	-.12	.09	-.11
Intergroep bias	.15	.13	.10	.04	.12	.03
Vanzelfsprekendheid heteroseksuele relatie	.11	.10	.10	-.02	.09	-.02
R ²			.20**			.38***
ΔR^2			.05			.03

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Noot: een multicollineariteitscheck tussen genderidentiteitsubschalen en vanzelfsprekendheid heteroseksuele relaties liet zien dat de multicollineariteit acceptabel was (O'Brien, 2007) en varieerde tussen .62 en .95.

der-moedergezinnen. Onafhankelijk van of een kind in een twee-moedergezin of een vader-moedergezin opgroeit voorspellen gendertypering, gendertevredenheid en de vanzelfsprekendheid van toekomstige heteroseksuele relaties het psychosociaal welzijn van kinderen. Evenals in andere studies is er geen verband gevonden tussen het type gezin waarin kinderen opgroeien en hun psychosociaal welzijn.

Onze bevindingen ten aanzien van de ouderlijke druk om te conformeren aan sekstereotypen passen bij de vooronderstellingen van Stacey en Biblarz (2001) dat kinderen van lesbische ouders andere gendergerelateerde informatie ontvangen. Het was in onze studie niet mogelijk om te testen of het verband tussen gezinstype en ouderlijke druk om te conformeren aan sekstereotypen het gevolg is van sociale structurele factoren tussen de twee gezinstypen. Fulcher, Sutfin en Patterson (2008) suggereerden dat verdeling van werk en zorg tussen ouders een betere voorspeller is van sekstereotypen met betrekking tot beroepskeuzen dan gezinstype: in twee-moedergezinnen en vader-moedergezinnen waar de verdeling tussen arbeid en zorg ongelijk was verdeeld tussen de ouders, kozen kinderen vaker voor een beroep dat traditioneel gezien bij hun geslacht paste. Bij een gelijke verdeling tussen beide ouders waren er minder sekstereotype keuzes. Het feit dat kinderen in gezinnen met twee lesbische moeders minder druk van hun ouders voelen om te conformeren dan kinderen in vader-moedergezinnen, is mogelijk het gevolg van de liberalere attitudes ten aanzien van sekse gerelateerd gedrag (idem). We vonden ook een hoofdeffect van gezinstype op intergroep bias: kinderen die door twee lesbische moeders worden opgevoed vinden hun eigen geslacht minder superieur dan kinderen van heteroseksuele

ouders. Wat betreft de vanzelfsprekendheid ten aanzien van toekomstige heteroseksuele relaties, is het belangrijk om hier te benadrukken dat de kinderen in onze studie tussen de acht en twaalf jaar oud zijn. Carver, Egan, en Perry (2004) hebben laten zien dat kinderen in deze leeftijd wel al hiermee bezig zijn. Echter, twijfels over eventuele toekomstige heteroseksuele relaties wil niet zeggen dat zij later lesbisch, homoseksueel of biseksueel zullen zijn. De bevinding dat kinderen uit de twee-moedergezinnen een eventuele toekomstige heteroseksuele relatie als minder vanzelfsprekend ervaren, is wel in de lijn met eerder onderzoek van Tasker en Golombok (1997) en zou te maken kunnen hebben met tolerantere omgeving als het gaat om homoseksuele relaties.

Op alle aspecten van genderidentiteit kwamen verschillen tussen jongens en meisjes naar voren: jongens hadden hogere scores dan meisjes op gendertypering, en voelden meer druk van ouders en vrienden. Dit wijst erop dat jongens meer denken in termen van differentiële behandeling van mensen volgens hun biologische geslacht dan meisjes. Daarentegen scoorden meisjes hoger op tevredenheid met eigen geslacht en voelden zij zich meer superieur dan jongens. Dit stemt overeen met Egan en Perry (2001) die de hogere ervaren druk van jongens verklaarden als een gevolg van het feit dat jongens meer gendergetypeerd worden en ook meer gendertypering ervaren dan meisjes. Zij gaven geen verklaring voor de hogere score van meisjes op intergroep bias. Wij veronderstellen echter dat dit mogelijk komt door hun sociale ondergeschikte positie, die hen dwingt om zich af te zetten tegen jongens om zo hun zelfwaardering te houden. Voor meisjes is intergroep bias mogelijk een zelfbeschermende strategie (Crocker & Major, 2003).

We hebben geen verschillen gevonden tussen de kinderen in de twee gezinstypen wat betreft de druk van vrienden om te conformeren aan seksestereotypen. Ook vonden we geen verschillen tussen gendertypering en gendertevredenheid tussen de kinderen uit de twee typen gezinnen. Het is mogelijk dat gendertypering en gendertevredenheid aspecten zijn van genderontwikkeling die zich los van ouderlijke invloed ontwikkelen (Egan & Perry, 2001).

Zelfwaardering werd in onze studie in het bijzonder voorspeld door gendertypering en de mate van vanzelfsprekendheid van heteroseksuele relaties. Sociale competentie werd ook door deze twee aspecten voorspeld, maar ook door gendertevredenheid. Wij vonden geen significant verband tussen gezinstype en psychosociaal welbevinden (zelfwaardering en sociale competentie). Er werden ook geen interacties gevonden tussen gezinstype enerzijds en de bestudeerde aspecten van genderidentiteit en mate van vanzelfsprekendheid anderzijds.

Dat er geen significante interacties zijn gevonden tussen gezinstype en geslacht van het kind wijst erop dat onze bevinding, dat gendertypering en gendertevredenheid in het algemeen verband houden met zelfwaardering en sociale competentie, van toepassing is op kinderen uit beide gezinstypen. De bevinding dat meer twijfel over toekomstige heteroseksuele relaties verband houdt met een lagere zelfwaardering en minder sociale competentie lijkt ook onafhankelijk van gezinstype.

Omdat kinderen in lesbische gezinnen meer twijfel rapporteren en dit negatief verband houdt met zelfwaardering zou men verwachten dat kinderen uit deze groep een lagere zelfwaardering zouden hebben. De beide groepen verschillen hier echter niet in. Ook is het niet zo dat het

verband anders loopt voor kinderen uit twee-moedergezinnen dan voor kinderen uit vader-moedergezinnen. Deze inconsistentie onderstreept de behoefte aan nader onderzoek. Het is mogelijk dat twijfels minder bedreigend zijn voor kinderen in gezinnen met twee lesbische moeders. Zoals andere auteurs al suggereren, krijgen adolescenten die meer twijfel hebben bij een eventuele toekomstige heteroseksuele relatie mogelijk negatieve gevoelens, zoals angst dat vrienden erachter komen, hopen dat het slechts om een fase gaat et cetera (Dubé, Savin-Williams & Diamond, 2001). Deze gevoelens zijn wellicht minder prominent aanwezig bij gezinnen met twee lesbische moeders. Een andere verklaring is dat lesbische gezinnen wellicht compenserende elementen bieden die de zelfwaardering zodanig doen toenemen dat zij de negatieve effecten van twijfel compenseren.

Ons onderzoek kent enkele beperkingen. Allereerst is het niet duidelijk of de lesbische moeders in dit onderzoek representatief zijn voor alle gezinnen met twee lesbische moeders in Nederland. Om de eventuele selectiviteit van de groep te beperken zijn de lesbische moeders op meerdere manieren geworven. Desalniettemin zijn de lesbische moeders in onze studie relatief hoog opgeleid. Echter, zij verschillen hierin niet van lesbische respondenten uit een grote bevolking survey naar seksueel gedrag in Nederland (Sandfort, 1998) en ook niet van de heteroseksuele ouders in deze studie. Ten tweede dient genoemd te worden dat respons voor deze follow-up meting voor de vader-moedergezinnen lager was dan voor gezinnen met twee lesbische moeders. Wellicht hadden de ouders uit de vader-moedergezinnen minder interesse in het onderwerp waarmee geworven werd, namelijk 'opvoeding en ontwikkeling van kinderen in verschillende gezinstypen'.

Echter de respons is nog wel vergelijkbaar met de respons bij andere Nederlandse gezinsstudies (Brinkman, 2000; De Leeuw & De Heer, 2002; De Leeuw, 2004; Dykstra et al., 2005). Ook was de onderzoeksgroep relatief klein. Enige voorzichtigheid moet daarom in acht worden genomen wat betreft de bevindingen waarbij geen significante verschillen tussen de kinderen uit de twee gezinstypen wordt gevonden, bijvoorbeeld bij gendertypering. Dit is mogelijk het gevolg van de beperkte *power* door de kleine onderzoeksgroepen. Toekomstig onderzoek zou dan ook met grotere groepen moeten worden gedaan. Tot slot, de respondenten aan deze studie waren preadolescenten en de gepresenteerde gegevens hebben slechts betrekking op één meetmoment. Een longitudinale studie zou interessant zijn om te kijken hoe de genderidentiteit van kinderen in geplande lesbische gezinnen zich door de tijd heen ontwikkelt.

Alles bij elkaar genomen, lijken deze resultaten net als in eerdere studies (Stacey & Biblarz, 2001; Gartrell, Bos, Goldberg, 2010) de sociale leertheorie als verklaringmodel te ondersteunen. Kinderen uit beide groepen zien andere dingen in de gezinscontext waardoor zij zelf verschillen wat betreft gevoelens van ouderlijke druk om te conformeren aan seksestereotypen, gevoelens van superioriteit van eigen geslacht en twijfels over de vanzelfsprekendheid van eigen toekomstige heteroseksuele relaties. Wat deze aspecten betreft wordt de 'no difference' consensus dus niet bevestigd. Op grond van de gegevens uit het huidige onderzoek is nog niet op te maken wat de rol van een (ontbrekende) vaderfiguur hierbij is. Wel is bekend dat veel lesbische moeders zelf al voor de geboorte van een kind mannen in hun omgeving benaderen om als mannelijk rolmodel te dienen (Clarke & Kitzinger, 2005; Goldberg & Allen, 2007).

Het is van belang dat professionals die met deze kinderen werken op de hoogte zijn dat sommige aspecten van genderidentiteitsontwikkeling anders verlopen bij kinderen met twee lesbische moeders dan bij kinderen uit vader-moedergezinnen. Hierbij is het echter wel van belang dat zij zich realiseren dat deze kinderen niet verschillen van kinderen uit vader-moedergezinnen wat betreft hun psychisch welbevinden.

Noot

- 1 Dit artikel is een bewerking van: Bos, H., & Sandfort, Th. (2010). Children's gender identity in lesbian and heterosexual two-parent families. *Sex Roles*, 62, 114-126.

Literatuur

- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. London: Prentice-Hall.
- Baumrind, D. (1995). Commentary on sexual orientation: research and social policy implications. *Developmental Psychology*, 31, 130-136.
- Bos, H. M. W., Van Balen, F., & Van den Boom, D. C. (2004). Experience of parenthood, couple relationship, social support, and child rearing goals in planned lesbian families. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45, 755-764.
- Bos, H. M. W., Van Balen, F., & Van den Boom, D. C. (2007). Child adjustment and parenting in planned lesbian-parent families. *American Journal of Orthopsychiatry*, 77, 38-48.
- Brewaeyts, A., Ponjaert, I., Van Hall, E. V., & Golombok, S. (1997). Donor insemination: child development and family functioning in lesbian mother families. *Human Reproduction*, 12, 1349-1359.
- Brinkman, J. (2000). *De vragenlijst* [A questionnaire]. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Carver, P. R., Egan, S. K., & Perry, G. P. (2004). Children who question their heterosexuality. *Developmental Psychology*, 40, 43-53.
- Clarke, V. (2001). What about the children? Arguments against lesbian and gay parenting.

Women's studies International Forum, 24, 555-570.

Clarke, V., & Kitzinger, C. (2005). 'We're not living on planet lesbian': constructions of male role models in debates about lesbian families. *Sexualities*, 8, 137-52.

Collaer, M. L., & Hines, M. (1995). Human behavioural sex differences: a role for gonadal hormones during early development? *Psychological Bulletin*, 118, 55-107.

Crocker, J., & Major, B. (2003). The self-protective properties of stigma: evolution of a modern classic. *Psychological Inquiry*, 14, 232-237.

De Leeuw, E. (2004). Non-response en panelonderzoek: voorkomen is beter dan genezen. *Facta*, 1, 28-30.

De Leeuw, E., & De Heer, W. (2002). Trends in Household survey non-response: a longitudinal and international comparison. In R. M. Groves, D. A. Dillman, & R. J.A. Little (Eds.), *Survey non-response* (pp. 41-54). New York: Wiley.

Dubé, E. M., Savin-Williams, R. C., & Diamond, L. M. (2001). Intimacy development, gender, and ethnicity among sexualminority youths. In A. R. D'Augelli & C. J. Patterson (Eds.), *Lesbian, gay, and bisexual identities and youth* (pp. 129-152). New York: Oxford University Press.

Dykstra, P. A., Kalmijn, M., Knijn, T. C. M., Komter, A. E., Liefboer, A. C., & Mulder, C. H. (2005). *Codebook of the Netherlands kinship panel study: a multi-actor, multi-method panel study on solidarity in family relationships. Wave 1*. The Hague: Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute.

Egan, S. K., & Perry, D. G. (2001). Gender identity: a multidimensional analysis with implications for psychosocial adjustment. *Developmental Psychology*, 37, 451-463.

Fulcher, M., Sutfin, E. L., & Patterson, C. (2008). Individual differences in gender development: associations with parental sexual orientation, attitudes, and division of labor. *Sex Roles*, 58, 330-341.

Gartrell, N., Bos, H.M.W., & Goldberg, N. (2010). Adolescents of the U.S. national longitudinal lesbian family study: sexual orientation, sexual behavior, sexual risk exposure. *Archives of Sexual Behavior* (online first since 6 November 2010).

Goldberg, A. & Allen, K.R. (2007). Lesbian mothers' ideas and intention about male involvement across the transition to parenthood. *Journal of Marriage and Family*, 69, 352-365.

Goldberg, A. (2010). *Lesbian and gay parents and their children: research on the family life cycle*. Washington, D.C.: American Psychological Association.

Golombok, S., Spencer, A., & Rutter, M. (1983). Children in lesbian families and single parent households: psychosexual and psychiatric appraisal. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 24, 551-572.

Green, R., Mandel, J., Hotvedt, M., Gray, J., & Smith, L. (1986). Lesbian mothers and their children: a comparison with solo parent heterosexual mothers and their children. *Archives of Sexual Behavior*, 15, 167-184.

Hunfeld, J.A.M., Passchier, J., Bolt, L. L. E., & Buijsen, M. A. J. M. (2004). Protect the child from being born: arguments against IVF from heads of the 13 licensed Dutch fertility centres, ethical and legal perspectives. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 22(4), 279-289.

Iervolino, A. C., Hines, M., Golombok, S., Rust, J., & Plomin, R. (2002). Genetic and environmental influences on sex-typed behavior in pre-school children: a study of 2, 434 same-sex twin pairs at 3 and at 4 years of age. *Child Development*, 76, 826-840.

Keuzenkamp, S. (2010). *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Lippa, R. A. (2002). *Gender, nature and nurture*. Mahwah: Erlbaum.

MacCallum, F., & Golombok, S. (2004). Children raised in fatherless families from infancy: a follow-up of children and single heterosexual mothers at early adolescence. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45, 1407-1419.

Maccoby, E. E. (1998). *The two sexes: growing up apart, coming together*. Cambridge: Harvard University Press.

Martin, C. L. (2000). Cognitive theories of gender development. In T. Eches, & H. Trautner (Eds.),

- The developmental social psychology of gender* (pp. 91-121). Mahwah: Erlbaum.
- Martin, C. L., Ruble, D. N., & Szykrybalo, J. (2004). Recognizing the centrality of gender identity and stereotype knowledge in gender development and moving toward theoretical integration: reply to Bandura and Bussey (2004). *Psychological Bulletin*, 130, 702-710.
- O'Brien, R. M. (2007). A caution regarding rules of thumb for variance inflation factors. *Quality and Quantity*, 41, 673-690.
- Rijken, A.J. & Liefbroer, A.C. (2011). Opmattingen over gezinsvorming. In Bucx, F (Ed.), *Gezinsrapport 2011. Een portret van het gezinsleven in Nederland* (pp. 62-78). Den Haag: SCP.
- Rosky, C.J. (2009). Like father, like son: homosexuality, parenthood, and the gender of homophobia. *Dukeminier, Yale Journal of Law and Feminism*, 20, 256- 355.
- Sandfort, Th. (1998). Homosexual and bisexual behaviour. In European countries. In M. Hubert, N. Bajos & Th Sandfort (Eds.), *Sexual behaviour and HIV/AIDS in Europe* (pp. 68-106). London: UCL.
- Stacey, J., & Biblarz, T. J. (2001). (How) Does the sexual orientation of parents matter? *American Sociological Review*, 66, 159-183.
- Tasker, F. L., & Golombok, S. (1997). *Growing up in a lesbian family. Effects on child development*. New York: Guilford.
- Tenenbaum, H. R., & Leaper, C. (2002). Are parents' gender schemas related to their children's gender-related cognitions? A meta analysis. *Developmental Psychology*, 38, 615-630.
- Van den Bergh, B. R. H., & Marcoen, A. (1999). Harter's selfperception profile for children: factor structure, reliability, and convergent validity in a Dutch-speaking Belgian sample of fourth, fifth and sixth graders. *Psychologica Belgica*, 39, 29-47.